

הלכות מתנות עניים

יש בכללן שלוש עשרה מצוות שבע מצוות עשה, ושש מצוות לא תעשה; וזה הוא פרטן: (א) להניח פאה; (ב) שלא יכלה הפאה; (ג) להניח לקט; (ד) שלא ילקט הלקט; (ה) לעזוב עוללות בפרם; (ו) שלא יעולל הפרם; (ז) לעזוב פרט הפרם; (ח) שלא ילקט פרט הפרם; (ט) להניח השכחה; (י) שלא ישוב לקחת השכחה; (יא) להפריש מעשר לעניים; (יב) לתן צדקה כמסת יד; (יג) שלא יאמץ לבבו על העני. ובאור מצוות אלו בפרקים אלו.

הלכות מתנות עניים פרק א

א. הקוצר את שדהו לא יקצר כל השדה כלה אלא יניח קמה מעט לעניים בסוף השדה, שנאמר "לא-תכלה פאת שדך בקצרך" (ויקרא כג, כב): אחד הקוצר, ואחד התולש. וזה שמניח, הוא הנקרא פאה. וכשם שמניח בשדה כך מניח באילנות כשאוסף את פרותיהן, מעט לעניים. עבר וקצר את כל השדה, או אסף כל פרות האילן לוקח ממה שקצר או אסף מעט, ונותנו לעניים: שנותנתו מצות עשה, שנאמר "לעני ולגר תעזב אתם" (שם). ואפלו טחן הקמח ולשו, ואפיהו פת הרי זה נותן פאה מן הפת לעניים.

ב. אבד כל הקציר שקצר, או נשרף, קדם שיתן הפאה הרי זה לוקה: שהרי עבר על מצות לא תעשה, ואינו יכול לקים עשה שבה שנתק לו.

ג. וכן בלקט, כשקוצר ומאלם לא ילקט השבלים הנופלות בשעת הקציר אלא יניחם לעניים, שנאמר "ולקט קצירך, לא תלקט" (ויקרא יט, ט; ויקרא כג, כב). עבר ולקטן אפלו טחן ואפיה נותן לעניים, שנאמר "לעני ולגר תעזב אתם" (ויקרא כג, כב); אבדו או נשרפו אחר שלקטן, קדם שיתן לעניים לוקה.

ד. וכן בפרט שנפרט מן הענבים בשעת הבצירה, וכן בעוללות שנאמר "וכרמך לא תעולל, ופרט כרמך לא תלקט: לעני ולגר תעזב אתם" (ויקרא יט, י).

ה. וכן המעמר, ושכח אלמה אחת בשדה הרי זה לא יקחנה, שנאמר "ושכחת עמר בשדה, לא תשוב לקחתו" (דברים כד, יט). עבר ולקחו אפלו טחנו ואפיהו, הרי זה נותנו לעניים: שנאמר "לגר ליתום ולא למנה, יהיה" (שם), זו מצות עשה. הא למדת, שכלן מצות לא תעשה שנתק לעשה הן; ואם לא קים עשה שבהן, לוקה.

ו. כשם שהשכחה בעמרים, כך היא בקמה אם שכח מקצת הקמה ולא קצרה, הרי זו לעניים. וכשם שהשכחה בתבואה וכיוצא בה כך יש שכחה לאילנות כלן, שנאמר "כי תחבט זיתך, לא תפאר אחריו" (דברים כד, כ); והוא הדין לשאר האילנות, שיש להם שכחה כזיתים.

ז. נמצאת למד שארבע מתנות לעניים בפרם הפרט, והעוללות, והפאה, והשכחה; ושלוש מתנות בתבואה הלקט, והשכחה, והפאה; ושתיים בשאר האילנות הפאה, והשכחה.

ח. כל מתנות עניים אלו אין בהן טובת הנני לבעלים, אלא העניים באין ונוטלין אותן על כרחן שלבעלים; ואפלו עני שבִּישְׂרָאֵל, מוציאין אותן מידו.

ט. כל גר האמור במתנות עניים, אינו אלא גר צדק שהרי הוא אומר במעשר עני "ובא הלוי . . . והגר" (דברים יד, כט), מה הלוי בן ברית אף הגר בן ברית. ואף על פי כן אין מונעין עניי גויים ממתנות אלו, אלא באין בכלל עניי ישראל ונוטלין אותן מפני דרכי שלום.

י. נאמר במתנות עניים "לעני ולגר תעזב אתם" (ויקרא יט, י; ויקרא כג, כב), כל זמן שהעניים תובעין אותן. פסקו העניים מלבקש ולחזור עליהם הרי הנשאר מהן מתר לכל אדם, שאין גופן קדוש פתרומות. ואינו חייב לתן להן דמיהן, שלא נאמר בהן ונתן לעניים אלא "תעזב אתם"; ואינו מצוה לעזב אותן לחיה ולעופות אלא לעניים, והרי אין עניים.

יא. ומאימתי כל אדם מתרין בלקט משיכנסו המלקטים השניים וילקטו אחר מלקטים הראשונים, ויצאו. ומאימתי כל אדם מתרין בפרט ובעוללות משיהלכו העניים בפרם ויבואו, הנשאר אחרי כן מתר לכל אדם.

יב. ומאימתי כל אדם מתרין בשכחה שלזיתים בארץ ישראל: אם שכח אותה בראש הזית הרי זה מתר בה מראש חדש פסלו, שהוא זמן רביעה שניה בשנה אפלה; אבל צבורי זיתים שישכחו תחת האילן, הרי זה מתר בהן משיפסקו העניים מלחזור אחריהן.

יג. כל זמן שיש לעני לטל שכחת הזיתים המנחות בארץ תחת האילנות נוטל, ואף על פי שכבר התר כל אדם בשכחה שבראש האילן; וכל זמן שיש לו לטל שכחה שבראש האילן נוטל, ואף על פי שעדין אין לו שכחה תחתיו.

יד. מתנות עניים שבשדה שאין העניים מקפידים עליהן הרי הן שלבעל השדה, ואף על פי שעדין לא פסקו העניים מלחזור על מתנותיהם.

טו. כל מתנות עניים האלו אינן נוהגות מן התורה אלא בארץ ישראל, בתרומות וכמעשרות: הרי הפתוב אומר "ובקצרכם את-קציר ארצכם" (ויקרא יט, ט; ויקרא כג, כב), ו"כי תקצר קצירך בשדך" (דברים כד, יט). וכבר נתפרש בתלמוד, שהפאה נוהגת בחוצה לארץ מדבריהם; ויראה לי שהוא הדין לשאר מתנות עניים אלו, שהן נוהגות בחוצה לארץ מדברי סופרים.

טז. כמה הוא שעור הפאה: מן התורה אין לה שעור אפלו הניח שבלת אחת, יצא ידי חובתו. אבל מדבריהם, אין פחות מאחד מששים, בין בארץ, בין בחוצה לארץ; ומוסיף על האחד מששים לפי גדל השדה, ולפי רב העניים, ולפי ברכת הזרע.

יז. כיצד: שדה שהיא קטנה ביותר, שאם הניח ממנה אחד מששים, אינו מועיל לעני הרי זה מוסיף על השעור; וכן אם היו העניים מרבין, מוסיף. ואם זרע מעט ואסף הרבה, שהרי נתברך מוסיף לפי הברכה. וכל המוסיף בפאה, מוסיפין לו שכר; ואין להוסיפה הזאת שעור.